

ERDI-AHOZKOTASUNAREN LITERATUR ESTILOAZ

Oiartzun, 1988-VII-30

Juan Mari Lekuona

Nire aurreko euskaltzain osoaren oroigarri

Andere eta jaunok:

Nire aurreko euskaltzain osoaren oroipena egin behar eta, egoera nahiko berezian ikusten dut neure burua, osaba nuenez nik lekua hartzen diodan Manuel Lekuona, gure aitaren anaia. Eta odolaren lotura ezezik, eta bokazioan, langintzan eta hamaika gustamoldetan genuen kideasuna ezezik, badut harekin beste zerikusi bat ere, adierazgarri xamar dena: osabak zuen espezializaziotik izendatu nautela euskaltzain oso, literaturatik batez ere.

Lotura horiek guztiak argi eta garbi esaten digute, nire gaurko oroipen hau ez dela izango egun bateko oroipen eta aipua bakarrik; eta ez dela izango ere gaur zuen aurrean hitzez bakarrik egina: osaba eta biok nahiko bat izanak esan nahi du, nire lanetan —eta bereziki ahozkotasunaren inguruan nabilenean— bai eskolaz eta bat apetaz gogora ekarriko dudala beti osaba; eta esan nahi du, bestalde, idazterakoan ere, orain arte bezala, eta bidezko denez, oroitaraziko ditudala beti haren metodoak eta kultur jarrerak.

Horrez gainera, osaba Manuelen berri emana dizuet, haren omenaldia dela eta, esku-programetan, antolatzaileek hala eskaturik, ezarri ditudan argibideetan. Idazkiz emanak ditut osabaren bizitzako aroak, lekuan lekuko kultur joerak eta eskakizunak, han eta hemen osabete zituen lanak eta idazkiak. Beraz, ez daukat horrelakorik hemen zertan aipatu. Baina badut gauza bat, une honetan erantsi nahi nukeena. Eta zera da: “Etxetxiki”-tik datorren Iñarra-Lekuona familikoak, hiru belaunaldi bagarela Oiartzunen, euskal idazleak eta euskararen inguruko irakasleak. Eta ehun urtez iraun duela gure familiakoen langintzak euskal letretan.

1. *Migel Antonio Iñarra Mitxelena (1864-1898)*: “Etxetxiki”-ko semea, 1864ko Irailaren 28an jaioa. Hamazazpi-hemezortzi urte arte meagizon izan zen, Sanartzazuko meakan (San Narciso, Irun). Apaizetarako ikaske-

tak Urnietan hasi zituen, Antia apaizarekin. Eta baliteke, ez dakit ziur, Antiarengandik jaso izana Iñarrak euskal gaietarako gogo. Olerkari sarizatua izan zen: Donostiako Euskal Jaietan lehenengo saria jaso zuen 1891an. Azkueren laguntzaile izan zen “Euskalzale” aldizkarian. Eta lekeitiar gogoangarri hark esanda dakigu, Nafarroako Diputazioak euskara erakusteko irakasle bat izendatu behar eta, konkurtsa bat eratu zuela, eta M. A. Iñarra izan zela irabazle. Honela dio Azkuek Migel Antonioren hil-oroigarrian: “Nafarroako Ekautak beregana deitu orduko, eroan dau Jaunak, toki oba batera” (1). Guzti hau 1898an izan zen. Gizon honek eman zion hasiera gure familiak euskal letretarako izan duen atxekimentuari.

2. *Manuel Lekuona Etxabeguren (1894-1987)*: Osaba Manuelek oso umetandik etxean nabaritu zuen Migel Antonioren ondorena eta zantzua: liburuak, oroitzapenak eta izpiritua. Osabari buruz, gauza bakarra adierazi nahi nizueke: “Idaz-lan Guztiak” liburuetan ageri den ardatza.

Antropologiatik, etnologiatik eta historiatik ezagutzen du hemengo gizona, hemengo herria, hemengo kondaira. Eta ezagutza honen arabera sakondu dizkigu bai euskal literatura, bai euskal artea, bai euskara. Eta haren ikaskuntzen azpi-azpian, beti ikuspegi iraunkor eta errepikatu bat legoke: euskal kultura, euskal nortasuna. Agian ez zen iritsi funtsezko pentsamentu eragile hori hitz bitan laburbiltzera. Baina ardatz bera du beti haren pentsamoldeak. Batasun horretan nabarmenduko nuke azken batean osaba Manuelen pentsamoldea eta langintza.

3. *Hirugarren belaunaldia*: Senide eta lehengusoak nituzke hemen gogoan. Eta neronek akademiko aulki-hartzea dudanez gaur, gauza bat bakarra aipatuko nuke neure buruaz kontestu honetan: barren-barrendik eskertzen diodala Euskaltzaindiari erakunde honetako euskaltzain oso izendatu izana. Eta gauza bera Oiartzungo herriari, nire sarrera-hitzaldia hemen egin dezadan erraztasun, gogo eta arreta sutsuak agertu dizkidazuelako. Dela Euskaltzaindiak, dela Oiartzungo Udalak, dela Probintzia mailako eta Euskal Herri mailako ordezkariak, eta gainerako pertsona guztiek, har bezate nire eskerrik beroena.

Eta bereziki eskertzekoa nire aldetik, euskararen arloan gure familiarri egiten diozuen aitorpena, bai Euskaltzaindiak, bai Oiartzungo Udalak, bai Diputazioak eta bai Eusko Jaurlaritzak oso gogoan izan dutelako, Iñarra-Lekuona familiakoen ekarria euskal letretara.

Gauzak horrela ulertuz eta azalduz, badakit hau dela, besteak beste, osaba Manueli buruz, nire aurreko euskaltzain osoari buruz, nik gaur, hemen Oiartzunen, egin dezakedan oroipenik eta aipurik bereziarena.

(1) R. M. AZKUE: *Miguel Antonio Iñarra*, in “Euskalzale”, 2(1898), 158-159 or.

Eta orain, nire aurreko euskaltzain osoaren aipamena egin ondoren, irakur dezadan zuen aurrean nire sarrerako mintzaldia.

ERDI-AHOZKOTASUNAREN LITERATUR ESTILOAZ

Marcel Jousse-k, bere *Style Oral* liburua dela eta (2), euskal ahozko-laritzan arrasto nabaria utzi duen autore honek, beste liburu batean giza espresioaz ari delarik, hiru estilo bereizten dizkigu: mimetikazko estiloa, ahozko estiloa eta idatzizko estiloa (3).

Sailkapen hau, eremuak eta esparruak bereizteko sistema bezala, ongarri dela esan behar, giza espresioaren arlo desberdinak zehazten direnez. Gehiago oraindik: autore horren ildotik hemen ere ahozko eta idatzizko estiloak bereizi izanak, eta ahozkotasuna aztertu eta balioztatze-ko dauden metodo egokiak erabili izanak, aurrerakada bat suposatu zuten euskal ahozkotasunaren ezagutzan eta lanketan. Hortik hasia dugu umotuagoko euskal ahozko-laritza oraintsukoa. Eta bide bat egiten ari dela esan behar egunotan ere gure ahozkotasuna, azterlari berriak, beste lanmetodoak erabiliz, gaia zabalago eta xehekiago erakusten ari zaizkigunez (4).

Sailkapen horrek, ordea, badu puntu ilunagorik. Eta zera da: estiloak batetik bestera permeatzen direla eta irazitzen, eta bateko nahiz besteko osagaiak elkartuz, bien arteko estiloak edo sortzen direla, muga dauden estilo bestelakoak. Kontuan hartu behar ditugunak, noski, eta bere neurrian balioztatu beharrekoak gainera.

Mimetikazko estiloaz ezer ez dugu esango hemen, zeharka ez bada, gestuen eta imintzioen antropologia gure arloa ez denez. Gu hemen ahozko eta idatzizko estiloen mugaldea ibiliko gara, bateko nahiz beste-ko osagaietaz ehotzen den estiloari buruz ihardunez. Hau da, erdi-ahozkotasun baten ezaugarriak azpimarratzen ahaleginduko gara.

---

(2) M. JOUSSE: *Le Style oral rythmique et mnemotechnique chez les Verbo-moteurs*, "Archives de Philosophie", "Gabriel Beauchesne", Paris, 1925.

(3) Id.: *La Manducation de la Parole (L'Anthropologie du Geste, II)*, "Galimard", "Imprimerie Floch à Mayenne", 1975.

(4) J. M. LEKUONA: *Ahozko euskal literatura*, "Erein", Donostia, 1982, Bibliografia, 11-17 or. Gerrondoko idazlanak arakatzuz gero, nahiko garbi ageri da, iturriak, azterketak, sailkapenak, metodoak eta abar berritzean, herri-literaturari buruzko ikaskuntzek dagiten aurrerakada, bakoitzak bere sailean.

Horretarako, gaiaren zenbait alderdi nagusi azalduko ditugu:

1. Idazkeraren erakus-aukera edo "muestreo" bat.
2. Idazkeraren literatur fenomenologia.
3. Erdi-ahozkotasunaren estiloaz.
4. Ondorio orokorrak.

Lau urrats hauetan datza gaurko mintzaldi honen saiabidea.

I. IDAZKERAREN ERAKUS-AUKERA EDO "MUESTREO" BAT

Ahozkotasunean bizi izan diren jendeak, eta gure kultur ingurune jakinaz ari garelarik, bai banaka eta bai taldeka, idazkiez eta izkribuez baliatzen hasten direla gauza garbia da. Eta bilakabide honen hari nagusiak ematea, idazkera noiz eta nola sartu zen aditzera ematea, guretzat ezinezkoa bada ere (eta ez hain beharrezko gainera gure helburuetarako), aipa ditzakegu zenbait adierazpen baliotsu, gure gaiaren argigarri direnak, eta mintzaldi honi apio eta sarrera bat emango diotenak.

1. Eskuizkribuak

Gure gaiaren harira, argitalpenak badira ere garrantzirik haundiena dutenak, eskuizkribuen munduko xehetasunek ere badute, idazkeraren fenomenologiari buruz, kontuan hartzeko den nabardurarik. Zenbait eratako eskuidatziak aurkez ditzagun.

1.1. *Norberaren gordailu kutun direnak*

Hala zen, adibidez, Oiartzungo "Alkate Xaharrene"-ko neskatxak "berekin zuen karteratxoa, beste bertso berri zenbaitekin Santa Klararen koplak kopiatuta gordetzen zituena, isilpean kantatzeko" (5).

Eraginik txikienetarikoa du jokalmolde honek, bai testuen produkzioan, bai kontsumoan eta bai zabalkundeetan. Norberaren mailan bukatzen da testuon eragin-indarra.

---

(5) M. LEKUONA: *Bi antzerki ta itzaldi bat*, "Kuliska Sorta", 56 z., "Itxaropena", Zarauz, 1965, 108-109 or.

1.2. *Familia barruko altxor direnak*

Aipa ditzagun, esate baterako, Leizako Uhalde familiak idatzirik zeuzkan Pasioko bertsoak eta errosarioko misterioen iruzkinak, 1835ean María Josefa de Uhaldek idatziz jarriak (6).

Testua ez da herri-mailakoa. Elizgizonen batek idatzia izan zitekeen. Batek bakarrik erabiltzekoak ziren, agian, baina errosarioko irakaspenek pentsa-arazten ere digute familiaratean erabiltzen ote ziren. Eta transmisioa, berriz, norberaren gordailu kutunak baino zabalxeagoa izan zezakeen testuak, famili barruan gutxienez. Hala ere, ez da literatura sailekoa idazki honetan ematen den dotrinazko iruzkina. Aldiz, herri-poesiatik nahiko hurbil daude Pasioko bertsoak.

1.3. *Ofiziokoan artean erabilitakoak*

Argibide ona damaigu hemen Oiartzunen gertatutakoak: “Erreal biko kai-erkuadernotxo batean kuriosoki birridatzia, erriko jostundegi batera etorri zan...” (7). *Santa Jenobebaren Bizitza*, Juan Kruz Zapirainek, Gregorio Arruek euskeratutako liburu batetik gaia hartuz, bertso berritan paratua (8).

Jostundegitik etnografiara irago zen, eta etnografiatik liburuska izatera. Estiloz bertso-papera zen, baina ezin ahaztuzkoak ditugu ofiziokoan artean eginiko erabilkera eta ahoz-ahozko transmisio horiek.

1.4. *Arrastoen bidez hitz biziko testuak adierazten*

Udarregiren sistemaz ari gaituzu. Bertso-papera ateratzera beharturik zegoen eztabaida baten eskakizunez. Idazten ez zekenez, berak bere

---

(6) *Jesusen Pasio Doloroso edo Arrosarioco Bost misterio Dolorosoac*. Lehendabizi misterioen iruzkina dator, eta ondoren guruzbidea bertsoan. Eta azkenean honela dio: “La escribió Josefa de Ugalde en esta Billa/ de Leyza en los Años de/ 1835”. Pasiok 197 estrofa ditu. Eta eskuizkribua Aresotik etorri eta Donostian bizi den Arregitarren familiak gordetzen du. Familia batek dituen eskuidazkien artean, ikus J. M. SATRUSTEGUI: *El cantar de ‘El Judío Errante’*, in “*Fontes Linguae Vasconum*”, 7(1975), 339-361 or.

(7) M. LECUONA: *Genoveva de Brabante, por el “bertsolari” Juan Cruz de Zapirain*, in “*Trabajos del Laboratorio de Eusko-Folklore*, Vitoria, 1929. III-XII or. A. ZAVALA: *Zapirain Anaiak*, in “*Auspoa*”, 123-124-125 zz., “*Izarra*”, Usurbil, 1975, 61-132 or. “*Sorabillane*”-koen jostundegian, “*Tronpeo*” baserrian, Oiartzunen, neronek entzuna.

(8) M. LEKUONA, *ibid.*

kasa marrazko adierazpide berria asmatu zuen, izkribukera berria. Hala dio A. Zavalak:

“Bertso sumatzen, bere gisa, garia jotzeko kuartuan aritzen zan, ta, bertsoa sumatu-alean, tella-puska batekin paretan arrastoa egiten zuan... Gero... (idazkaritza egiten ziona etorritakoan) garia jotzeko kuartora joaten ziran, ta an, arrastoaren aurrean, Udarregi sumatutako bertsoak esaten hasten da, ta Jose Txiki eskribitzen. Gero, onek betetako papera, inprentara eramaten zuten” (9).

Gogoan hartzeko gertakizuna hauxe: idazkeraren legez eta moldez ari beharrak eramaten du bertsolaria, idazkeraren kideko sistema bat, bitxia bezain harrigarria, asmatzera. Ahozkoaren eta idatzizkoaren artean bertsolariak amore dagio idazkerari, guztizko argitasunez erantzun praktikoko bat aurkituz.

Adibide soil hauek, zabalagoko ikuspegi batzuren aurrean jartzen gaituzte: idazkeraz baliatzearen aurrean, bai norberaren mailan, bai familiarren eta taldearen mailan, bai ofizioen lanordutako mailan. Lumaz idazten jakin beharra zegoen, argitalpenen itxurapean zetorren joera berriari erantzuteko. Eskema metrikoak errespetatuz idazten ikasi aurretik, ortografia konbentzionala ikasi aurretik, eta *abc* sistema ikasi aurretik ere, eginik zegoen idazkeraren kultur hautapena.

2. Argitalpenak

Eskuizkribuek baino areago eragiten dute argitalpenek estilo berriago baten sorkuntzan. Testu inprimatuetan hiru modalitate aukeratuak genituzke: bertso-paperak, aldizkaritako testuak eta liburuskak.

Moldiztegian inprimaturiko testuak, tirada bat izaten dute, eta ale asko izan ohi dira eskuarki testu bakoitzarenak. Honek zabalkunde ezin hobea dakarkio testugintzari, leku askotara iristeko, eta denbora luzean irauteko ahalgoa paperak eskuratzen duenez. Eta publikotasuna ere hartzen dute idazlanek argitaratzeari esker, modako joerak bermatuz eta beste zaharragoak baztertuz. Hitz batean, estilo berri baten ezaugarriak markatuz.

---

(9) Id.: *Udarregi bertsolaria*, in “Auspoa”, 56 z., “Izarra”, Donostia, 1966, 54 or. “Bañan Jose Txikik joaterik etzeukanean-edo, Udarregi bera jeixten zan Usurbilla, eskuan makil bat artuta, eta paretako arrastoak makillan ekartzen zituan. Ta makillari begira esaten zizkion bertsoak Jose Txikiri” (56 or.).

2.1. *Bertso-paperak*

Kontsumoko herri-literatura bat hasten zaigu bertso-sorta idatziekin. Eskuizkribu izan behar zukeen pieza horrek, erosleak ditu, eskabide bat dago, eta handik eta hemendik eskaintza bat egin behar zaie erosle eta irakurleei. Merkantzia bat izatera iristen da bertso-papera, ferietan, mezon-dotan eta jendea bildu ohi den lekuetan, eta ateondoan ere bai, saltzen delarik (10).

Jokoan sartzan dira autoreak, argitaletxeak, saltzaileak, harreman jakinak direlarik horien artean, testugintzan bere eragina duten harremanak. Eta aurkezpen jakineko produktoa eskaintzen da: kantatua, estrofa luzeetan idatzia. Eta gaiak ere oso jakinak ditu: ahozko estilotik asko duen publikoak gogoko dituenak dira, kroniketarik hasi eta lirika indartsurainokoak. Gure artean eraskotara landua izan den mugabarru idatzizkoa (11).

2.2. *Aldizkariak*

Aldizkarietan datorren bertso-sorta, edota ipuin herrikoia, ez da bertso-paperan datorren bezalako edota herriak kontatzen duen antzera idatzitako eleketa. Ez dira protagonismo bat duten piezak, baizik eta apaingarri, entretenigarri eta dibertigarri datoz, beste "sakonagoko" idazlanen erdian. Aldizkariak berak du lehenetsuna, eta testu herrikoia horien artegintza beste helburu batzuen zerbitzurako jartzen da.

Bestalde, aldizkariak berak ikuspegi mugatuak eduki ditzake, bai ahozko testugintzari buruz, bai autore jakinei buruz, bai literatur politikari buruz. Eta guzti hauek kanpotik baldintza dezakete, axalean bederen, herriarengana iristen den testugintza, duda-mudakoa gerta litekeelarik horrelako aldizkarien laguntza eta ekarria herri-literaturan. Hala ere, beti izan dira aldizkari espezialduak, lan ederra utzi dutenak arlo honetan, edota espezialduak ez izan arren, lan estimagarria egin dutenak bertso berrien eta ipuingintza tradiziozkoaren mesedetan (12).

---

(10) Id.: *Bosquejo de historia del bertsolarismo*, "Añamendi", 37 z., Zarauz, 1964.

(11) Id.: *Bertso paperak*, in "Jakín", 14/15(1980), 115-132 or. Batez ere ikus "Auspoa" bilduma, 1-196 liburuak, salbu kontaerak, teatroak eta abar.

(12) Id., *ibid.*, 129-131 or.

2.3. *Liburuskak*

Liburuska edo opuskuloetara iristean, autoretzak luze-zabal berezia hartzen du. Ez da iadanik nahikoa testua bera bakarrik eta bere soilean. Liburuak autorearen ezagutza dakar: beronen bizitza, lan osoa, artista maila, eginkizun artistikoa eta abar balioztatzea. Norbaiten langintza da nabari, nortasun horrek gero eta lehentasun haundiagoa bereganatzen duela.

Lehen tradiziozko altxorra eta bilduma zena, orain antologia bilakatzeko joera dago. Antologiak ordezkutzen du, lehen buruz gordetzen zen altxorra. Eta generoak bereizten hasten gara, joera nagusien historia egiten, eta pertsona jakinen ekarria bereizten, konparatzen, mailakatzen eta sailkatzen. Eta autoreen inguru eskolak eta mugimentuak aipatzeari ere ekiten diogu, testuetan oinarri hartuz, ikerkuntza aurrera eramaten delarik. Eta zerbait berria mamitzen zaigu, ahozkotasuna literaturan eta literatura ahozkotasunean errefraktatzen eta barneratzen direnean.

Erakus-aukera edo "muestreo" honek erakusten digu, ez bakarrik gaiaren zaila eta korapilotsua, baizik eta zeintzuk diren punturik arretagarrienak erdi-ahozkotasunaren eta literaturaren artean aztertu beharko liritekeenak. Aipamen eta bereizketa bat egin dezagun:

a) *Alderdi historikoa*.—Guk ikuspegi ongi hornitua dugu XIX-XX mendeko herri-literaturaz. Hala ere, lehenagoko daturik ere bil liteke, batez ere baladetatik abiatuz. Ez dugu ahaztu behar, "colportage" deituriko literatura, edota mertxeroena eta kinkilariena, XVII-XVIII mendeetan nahiko zabaldurik dagoela Frantziako zenbait lurraldetan, eta horietako piezak euskarara itzuli-ta daudela. Eta orain arte egin duguna baino zerbait gehiago zehaztu litekeela XVII-XVIII mendeetako baladen eta eleketen historia. Baina gure gaurko arlotik kanpo dago ikuspuntu hau.

b) *Alderdi soziologikoa*.—Nola gero eta ugariagoa den alfabetatzearen bilakabidea, gizabanakoa eta gizartea bera ere eraldatzen direlarik. Gertaera progresiboa da. Gero eta gehiago dira irakurtzeaz eta idazteaz baliatzen direnak. Eta honek aldaketa soziologiko bat dakar erdi-ahozkotasunaren sorkuntzan, erabilkeran eta transmisioan. Baina bilakabide soziologikoa ezin izan gure gaurko eginkizuna, bistan denez.

c) *Alderdi antropologikoa*.—Kantari eta esatari izanez bizi zen artistak sikelogia aldatu egiten du. Idazkerari esker, idanik ez du beharrezko interpretari izatea jendaurrean. Eta ahalmen eta prozedura mnemoteknikoak beste era batera lantzen ditu. Ospakizun eta festa giro kolektibotik bakarkako idazlanetara bihurtzen du bere eginpidea. Baina alderdi hau, denik eta interesgarriena jotzen bada ere, eta euskal ahozkotasunean fruitu estimagarriak eman dituen, ez da guk gaur kontuan hartuko dugun saihesta.

d) *Alderdi estilistikoa*.—Hau legoke azkenean, eta berori dugu guk hemen azpiragotik harrotuko duguna. Bertso-papera eta liburusetako estiloa batikbat. Ez agian tradiziozkoa eta literatura kultoa bezain landua, baina bai ugaria gure artean, eta benetako garrantzia hartu duena.

II. IDAZKERAREN LITERATUR FENOMENOLOGIA

Erdi-ahozkotasunaren gertakizuna sakonagotik ezagutzeko, bide ego-
kia iruditu zaigu, idazkerak sorturiko fenomenologia bere alderdi desber-
dinetatik aurkeztea, horrela, idazkera zein baldintzetan egiten den ikusiz,
estiloaren berezkotasunak era egoki eta tajutuan uler eta baliozta ditzagun.

Hitz bizia delako hori grafia soil bihurtzeak, eraldaketa bat dakar
testuan bertan, autorearen nortasunean, testugintzaren kontsumoan, idaz-
lanen transmisioan. Eta orain estilo berriago honen azpiegitura xehekiago
irudikatu nahi genuke.

1. Testuaren ezaugarriak aldatzen dira

Testua ahozkoa izatetik idatzia izatera eginiko aldakuntzan, ahozko-
tasunaren zenbait ezaugarri galtzen diren heinean, idatzizkoaren beste
zenbait eskuratzen dira, testugintzaren nolakotasuna eraldatuz.

1.1. *Idatzizko testua beti bera da, aldaezina, iraunkorra*

Ahozko testua, idekia esaten diogun hura, pieza bat baino gehiago-
ren osagai izan liteke, tradiziozko klitxe eta estrofa berak pieza bat baino
gehiagotan agerzen direnez. Legezkoak dira testuen arteko kutsadurak,
testu zeharrekin egindako eraikuntza berriak. Zilegi da tradizioa, usario-
ren lege barruan jakina, batek eta besteak erabiltzea.

Idatzizkoa, bestalde, testu itsia deiturikoa dugu. Bertsio bat bakarra
onartzen du eskuarki. Eta papera dugu beti testuaren arau eta lege
seguruena. Kantore bati memoriak hutsegingo balio, idazkian luke, noski,
berriro haria hartzeko modurik egokiena. Lanaren jatorrizkotasunak eta
orijinaltasunak ikuspegi berria bereganatzen du. Testuak erabat berria
izan behar du, idazmunduaren lege barruan jakina, beste pieza bat asma-
tzen eta ehotzen denean.

1.2. *Buruz ikasi beharrik ez du*

Piezaren iraunpenerako oroitzapena beste biderik ez zenean, artistak kontuan zuen beti mnemotekniaren arazoa testua sortzerakoan. Kontuan zituen, adibidez, estrofatik estrofarako loturak errepiken bidez eginak, sekuentzien egitura paralelistikoak, kontzeptuen kontrajartzeak, eskema erritmikoen barruan dauden tinkapen akustikoak, hoskidetzak, isuri foni-koak eta abar.

Oroitzapenarekiko zerikusi hau ezkutuago geratzen da testu idatzian. Iadanik ez da beharrezko prozedura guzti horietaz baliatzea, memoriari laguntzeko behintzat. Beraz, estetikagatik erabil daitezke eskuarki aurrerantzean. Eta galdu ere gal litezke eta ahaztu, batez ere horrelako baliabi-deak, ahotan dabilzan eta modan dauden eredueta, erabiltzen ez badi-ra. Adibidez, euskal ahozketasunak bere-bereak dituen errepikak egiteko prozeurak, ezkuta litezke aurrerantzean, memoriari guztiz beharrezko ez zaizkionez, eta beti ikusten ere ez denez berorien balio estetikoak.

1.3. *Bapatekotasuna galtzen du*

Ahozkojaritzak, inprobisazio edo bapateko ihardunean ari denean, asko du mimetikatik eta entzuleen eta ingurugiroaren aldetik. Ez da berdín bertso-saioa zuzenean entzutea eta gero haren transkripzioa irakurtzea. Bertsolarien keinuek, entzuleen eta plazako mila zirkunstantzien eraginek osatzen dute espresio poetikoaren maila betea. Eta gerta liteke, idazkiz bakarrik ezin ulertu izana bapateko bertsoen esanahia. Edota gerta liteke, bi kantuk entzuterakoan efektu bera guri egitea era irakurtze-rakoan alde handia ikustea saio baten eta bestearen artean.

Testu idatziekin, berriz, ez da horrelakorik. Paperak du erreferentzia ia bakarra, esanahiaren aldetik behintzat. Testuak, une eta leku jakinak ezezik, ingurune geografiko eta historikoak gainditu behar ditu, halako unibertsaltasun bat hartuz.

1.4. *Xehetasunetan irabazten du*

Ahozketasunaren beste ezaugarri bat "ideien eta irudien mugimendu azkarra" baldin bada (13), idazkerak honi beste jokabide logikoago eta zehatzago bat kontrajartzen dio.

---

(13) M. LEKUONA: *Literatura oral vasca*, in "Idaz-lan Guztiak", 1 t., "Kardaberaz Bilduma", 22 z., "Eset", Gasteiz, 1978, 267-269, eta 276 eta hur. or.

Ez ditu hain maite estilizazio prozedurak, koerentziarik gabeko loturak irudien eta mezuen artean. Hausturarik gabeko estiloa da, eta behartu gabea. Xehetasunetan zehatza. Logikan errurik gabea. Eta piezen egituraketan ere eraikuntza oso baten eitea gordetzen duena ahal den neurrian.

1.5. *Bertsio bakarra izaten da*

Ahozko tradizioari dagokion kantua polimorfoa da, eta kantuak ez du bizibiderik bertsio askotan osaturik ez bada. Eta ez du indar bera bertsio bakoitzak tradizioan, memorizatzaileen oroipen-indarra berdina ez den antzera; edota generoen usuarioak leku guztietan indar bera ez duen antzera; edota testuen jatorrizko euskalkitik beste euskalki batera iragozkeak iraun-indar bera ez duen antzera.

Testu idatziak, aldiz, badu kemen bat, badu eitte bat, badu tajukera bat, gizabanakoen eta gizataldeen baldintzek ere eraldatzen ez dutena. Eta testuak izaera objektibotik badu, beste baldintza guztien gainetik dagoen baldintza objektibotik, alegia.

Hitz biziaren adierazpen grafikoa dugu idazkera. Eta ahozkotasunean hotsen memorizazioan bizi zen testua, idazterakoan tresna bihurtzen da, ikusmenezko zeinuen bidez testua jasotzen duen tresna, beti bera, erabilgarria, iraunkorra, ugaria, memoriaren askatzailea, interpretatzailearik eskatzen ez duena, zehatza eta fierra. Idazkerak dakarren lehenengo aldaketa nagusia testugintzaren munduan.

2. **Autoreak nortasun berria hartzen du**

Egileari buruzkoak lirateke idazkerak ezarritako beste aldakuntzak.

2.1. *Anonimotasuna galdu eta autoretza jasotzen du testuak*

Tradiziozko kantuak ezabaturik eta galdurik dauzka autorearen zantzu zehatzak. Ez du inor jakinik egile, eta autoretza ezagutu beharrik ere ez du, noski, testuaren ñabardurak balioztatzerakoan, kolektibitatearen zertzeladek garrantzi haundiagoa dutenez eskuarki autorearenak baino. Autorerik ez bait litzan funtzionatzen du ahozko testugintzak.

Ez hala, ordea, idazkeraren munduak. Hemen-honetan, autorearen luzapen duzu testua. Egileak izenpetzen du idazlana. Dena idazlearen galbaean ehotzen da. Tradiziotik ere baduke, baina autorearen haritik eta

ondaretik beti. Joera sozio-kulturalak ere autorearenak dira, testuek koka-
men historikoa badutelarik. Zer esanik ez egilearen nortasunak ezartzen
dituen izaerak, gustamoldeak, iritziak, sentiberatasunak eta gainerako dohai
artistikoak.

2.2. *Idazle izatera lerratzen da artista*

Plazagizonaren alboan, idazle huts den artista sortzen da. Gogora
ditzagun Bordel bat (14) eta Graziano Anduaga bat (15) lanordutan ere
papera eskuetan zutelarik, edota azkar idazteko asmoz, aritzen zirenak,
bururatzen zitzaizkien bertsoak ahaztu baino lehen kopiatzekotan. Eta
antzeko bidetik hartzen dute bertso-jartzaile huts direnek ere.

Ez dute festa paratu beharrik. Idaztea da beren lana. Eta honek
eramaten ditu idatzizko ereduak ezagutzera, egitura aberatsagoak eraiki-
tzera, garaiko eskakizunei erantzun bat ematera. Eta ahaleginduko da
literatura idatzian eskolatzen, nahiz eta urria izan berak jaso dezakeen
idaz munduko prestakuntza eta eskolatzea.

2.3. *Interpretari eta gordailu bizi izatea galtzen du*

Piezaren egilea iadanik ez da nahitaezko antzeslari, kantari, hizlari,
errezitatzaile. Ez du zuzeneko harremanik entzulegoarekin. Gero eta
gutxiago du mimetikazko estilotik eta ahozko estilotik.

Iadanik ez da "liburu bizia", liburugilea baizik. Iadanik ez da tradi-
zioaren gordailu berezi, norberezko etorriaren sortzaile baizik.

Eta herri-kontzientziaren interpretari den aldetik, beste maila bate-
koak ditu kolektibitatearen aitortpena eta onarpena. Eginkizun sozial des-
berdina du idazle den aldetik: pluralagoa, libreagoa, kultur proiektu berria-
go baten eusgarri izan ohi delarik.

Autoretza tartekatzen den heinean, eta idazletza ofizio berezi egiten
den neurrian, artistaren nortasunak alderdi semantiko berria dakarkio

---

(14) J. M. SATRUSTEGUI: *Bordel bertsulaia*, in "Auspoa", 45-46 z., "Izarra", Donos-
tia, 1965: "Lur iraultzen ari bazen ere, paperra eta luma sakelan zituen beti" (28 or.).

(15) L. VILLASANTE: *Itzaurrea*, in "GRAZIANO ANDUAGA: Egunsentiko txoria ta
beste bertso asko", in "Auspoa", 30 z.: "Soluan, itoian (ikulluan), oian nunai (egiten ditu
bertsoak). Egun danetan ezta izaten berdin. Eria beti ezta izaten. Eria danian buruz asmatu
eta gero eskribiduaz joan bear..." (12 or.).

testuari eta, bestalde, zeregin berrietan osabetetzen da testugileak bere gain harturiko eginkizuna.

3. Kontsumo-legeak ere eraldaturik daude

Paperak eskuartean eduki ahal izateak ere, zeharo aldatzen du testuen erabilkera. Eskuera dagoen zerbait da, irakurtzen ikasi duen edonork bere gogara daukana, nonahi eta noiznahi, eta nahi adina bider, dasta litekeen artegintza.

3.1. *Balia daiteke gizabanakoa*

Kantariak eta esatariak, ihardun ahal izateko, arrazoibide kolektibo bat behar izaten zuten, gertakaria kolektibo bat. Baina irakurlearengan ez dago horrelako loturen beharrik, bakoitzak nahi eta ahal izatea besterik. Norberaren motibaketak dira agintzen dutenak, irakurri edo ez irakurri erabakitzerakoan.

Tradiziozko ospakizunen munduak baino jendeen kezka eta ametsak zerikusi haundiagoa dute, noski, horrelako testugintzan. Eta moda sartzen da tartean, eta denen ahotan dabilzan joerak, sentierak eta ikusmoldeak dira indarra hartzen dutenak.

3.2. *Balia daiteke kolektibitatea ere*

Jendaurrean irakurtzen duenak, lektoreak, osabete dezake, papera lagun, tradiziozko artistak bete ohi duen eginkizuna. Entzulegoak testua entzuten du, eta memorizatu ere egiten du. Eta testugintza berria hurbiltzen zaio jendarteari, estilo berriagotara entzulegoa hurbilduz.

Eta iadanik testu idatziak ahoskatzen dira elizetan, sukaldetan, ofizioen lanordutan, gremioen langintzetan. Eta tradizioaren alboan sortu eta indartu zen idatzizko testugintza bizia, gero tradizioan sartuko zena, adar berri bezala txertatu ere, tradizioaren zuhaitzean.

3.3. *Nahi adina aldiz errepika daiteke*

Eta honek erabilgarritasunari balio berezia ematen badio ere, asperzea ekar dezake eta, batez ere, beste testu berriagoen irrika eta gosea. Eta eskakizun haundiegirik gabe, askotan nolerebaiteko egokitasunez mamitzen dira testuak.

Eta dena ona da askotan, idatzirik baletor sorkuntza berria. Ez dago eskakizun haundiegirik testuen aukeraketan eta lanketan.

Kontsumoko testugintza baten aurrean gaude. Eta gizabanakoak gero eta zerikusi haundiagoa du testuen izateko arrazoian. Hala ere, irakurkera kolektiboa bide berri bat da tradizioa ugaritu eta berritu dadin. Baina beti kontuan edukiz, kontsumoa adiago dagoela testuen eskabideari berauen kalitateari baino.

4. Testuen transmisioa eraberriturik

Testuak hel-araztea, iadanik ez da ahoz-kotasunaren eremuan baka-rrik osabetetzen, idazkiek horretan gero eta eragin bereziagoa dutenez. Orrialde ibiltarien bidez transmisioa zehatzago egiten da testuaren alde-tik, zabalago hedaduraren aldetik, aberatsago xehetasun jakinen aldetik.

4.1. *Testua zehatza da eta finkoa*

Ahoz-aho eginiko zabalkundea ez da erabat berdina izaten transmiti-tzaile batetik bestera, denek zerbait aldatzen dutenez, zerbait eransten, kentzen edo zuzentzen. Oroimenetik oroimenera ibiltze horrek eraskota-ko aldakuntzak dakarzki testuen oihalean.

Idazkien bidez eginiko transmisioan, ordea, batbera da eredia beti. Idazkerari esker, algebrak eitea hartzen duela esango genuke, Jousse-ren esakera erabiliz (16); eta espresabideen mekanismo biziak esklerosis itxura hartzen dute, eta materia iraunkor bihurtzen dira.

Horrelako espresabide finkoez baliatuz, ikasaldi berdinak egiten dira beti, nahi adina aldiz errepika litezke ikasaldi horiek, eta nolerebait gainditurik geratzen dira memoriak dakarzkien arazoak.

4.2. *Zabalkundean gainditzen dira lekuak eta garaiak*

Idazkiarekin zerikusia duten pertsonak, belaunaldiak, erakundeak eta garaiko lege-moldeak igarota gero ere, iraun dezake idazkiz finkaturiko testuak. Denboraren gaisetiko zabalkundea hartzen du testuak berak tinkotasunean.

---

(16) M. JOUSSE: *La Manducation...*, 46, 139 etc. or.

Eta berdintsu esan behar lurraldeak gainditzeari bagagozkio. Ahoz-aho eginiko zabalkundeak beso luzeak baditu ere (gogora dezagun "Bortegaray"-ren zaldia, Oiartzunen "Berdabio"-ren zaldia dela bertso-klitxe berean, eta Bizkaian ere jaso izan dela klitxe hau) (17), ez dituzte zango motxagoak bertso-paperek, aldizkariek eta liburuskek.

Eragozpenik gabe iristen da idazkia edozein mugetara, eta testu berbera da han eta hemen, idazkerari esker gailentzen dena. Eta testugintza jakin bat bailara bateko espezialitatea izatetik, denen ondare bihurtzen da, eta genero guztiak ezagutzea badago han eta hemen, eta tradizioa errekueratu ere egin liteke idazkiei esker, galdurik zegoen beste bailaratan, batez ere subkonszientean berekin zeramaten jendalde haietan.

4.3. *Idazkitik tradizioa*

Honelatsu eman daiteke batetik besterako bilakabidea: idatzitakoak gizabanakoak irakurtzen ditu eskuarki, eta honek buruz hartzen, gero aho biziz entzuleei banatzekotan, entzuleok ere beren aldetik transmititzaile izan litezkeelarik gerora. Edota bestela, eskuarki analfabetoa den entzulegoari testuok zuzenean irakurtzen zaizkio ahots ozenez.

Testua, belarriz entzun eta buruz jaso dutenengan, berriro ahozkotasunaren legeetara makurtzen da: besteak beste, xehetasun konkretuegiak ezabatzeraz, eta osagai berriekin nahastera. Eta baldintzapen horietan jasango du bere erosio-prozesu ohizkoa, harik eta berriro idazkiak erosio horri konponbide bat ezartzen dion arte.

Esan beharra dago, baita ere, idatzizko ederlanda ahozkotasunaren eremuetan onartua izango bazen, estiloz idazki horrek ahozko eredu, prozedura, teknika eta gustamoldetatik hartu beharra zeukala, benetako txertaketarik egingo bazen. Idazkiak zail du ahozko munduan sartzea, estilo honetako osagai asko eta asko erabiliz ez bada.

Ahozko eta idatzizko estiloen mugan bere legeak ezartzen dituen fenomenologia bat azpimarratu ondoren, ikuspegi edo perspektiba moduko bat badugu, mugaldea garatu den idazkuntzak, zernolako proportioak dituen ikustagun.

– *Corpus* bat metatzen doa, gero eta bibliografia zabalagoa osatzen delarik idazkien bidez, berauek, suntsitzen ez diren arabera, pilatzen ari direnez.

---

(17) J. M. LEKUONA: *Berdabioren bertsoak (2)*, in "Oiartzun", 16(1986), 17-19 or. J. LAKARRA, K. BIGURI, B. URGELL, *Euskal Baladak*, 2 t, "Hordago", Donostia, 1983, 61 or.

– *Dinamika* bat sortu da idazkion eraginpean. Iadanik desberdinak dira testuen bidez artistek hartzaileekin dituzten harremanak. Idazkia dago tartean. Eta tradiziozkoan ez bezalako kontestuan osabetetzen dira, testugintza bera, piezen dastapena eta berauen transmisioa.

– *Estilo* bat markatzen da, kontsumoko idazkietan oinarritua, baina, aldi berean, tradiziozko legeetara lerratzen ezezik, usariozko literatur bitxi preziatuenak tartekatzen ere ahalegintzen dena.

Corpusari buruzko xehetasunak alde batera utziz, eta orobat dinamika horri dagozkion alderdiak, bertso-paperetan eta liburusketan agintzen duen literatur estiloaz dugu geure hirugarren txangoa.

III. ERDI-AHOZKOTASUNAREN ESTILOAZ

Fenomenologia orokorretik abiatuz, estiloaren arazoa zehazki azterterakoan, lehenik nabari den puntua da, eredu berriak aukeratzen direla, berauen antzirudira testugintza osabetetzeko asmoz. Jokabide honen zergatia, arrazoibide bat baino gehiagotan egon daiteke. Funtsean zera da: artistak ez diela aurkitzen edertasunik aski tradiziozko moldeei, ez gaetan, ez hizkeran, ez egituretan. Eta kanpoko eruedetara jo beharra daukala, hauen antzeko estiloa erabiliz (18). Eta eredu-aldaketa hau da lehenik azpimarratu behar genukeen alderdia, erdi-ahozkotasunaren estiloa zehazterakoan.

1. Ispilatzen diren ereduak

Eraskotako zantzuak eta arrastoak nabari dira herri-literaturaren idazkeran. Behin baino gehiagotan itzulpen hutsekin egingo dugu topo, bertso-paperean eta liburuska herrikoien itzulpenekin. Beste batzutan jatorrizko testuak izanik ere, bistan da iturria “colportage” edo mertxero eta kinkilariek saldutako testugintza dela. Kontsumoko idazkien kerantza dateke, teknikaz, prozeduraz, kalitatez eta arnasez maila deberdinetakoa; baina beti duintasun apalekoa den produkzio zabala.

Argibiderik emango diguten zenbait ereduren aipamena eskain dezagun, esanahitsu diren eta eskuera ditugun ereduen aipamena.

---

(18) D. GIRAUDON: *Chansons populaires de Basse-Bretagne sur feuilles volantes*, “Skol Vreiz”, Montroules, 1985, 95 or.

1.1. *Baladen estiloa*

Aipa ditzakegu frantzesetik itzulitako zenbait eredu (19). Eta baladetan aurki daitezke erdaratik euskaratutako errromantzeak ere (20).

Egokitze lan bat egon arren horrelako itzulpenetan, autorea saiatzen da, testuak berdintasun dinamikoa izan dezan jatorrizko testuarekin, honen eitzea eta itxura gureganatzen direla. Eta euskal munduko nortasun etnikoari eusten zaion arren, bistan da kalkoaren efektu berbera dutela, eta alboerrietako konta-poesiaren estiloa bertarakotzen digutela horrelako generoen oiartzun horiek.

Oraindik geratzen dira ahozkotasunean agintzen duten legeak, hala nola memoriaren apiorako lagungarriak, sekuentzien hasiera paralelistikoak eta mila teknika zahar eta bertako. Bistan da, baita ere, euskal gizarterako arrotzegiak lirarekin nabardurak ezabatzen direla, adibidez burges-aristokratikoen zenbait gortesia, zenbait ohitura kanpotiar. Baina estrofen kopurua, hurrenkera, eta batez ere klitxe murriz eta ilunetan agerturiko pasarteek, adierazten digute zenbait berria sartu zaigula gure testugintzan. Eta ez sartu bakarrik. Geroagoko bilakabideari jarraitzen badiogu, bistan da, XIX mendeko lehen herenean, genero bat landu zuela bertsolaritzak, urkaberako bertsoen multzo lazgarria (21).

1.2. *Idazki erlijiosoen estiloa*

Lehenik eta aurren-aurreneko, buruz ikasten ziren ereduaren eragina legoke. Izan ere, zenbait bertsolariren testugintzan nabaria da eta ukaezina doktrina zaharra deiturikoak utzitako arrastoa (22). Fernando Amezketa, Xepelar, Pello Errota, Udarregi eta abarrengan ikus daiteke, nola doktrinaren antzeko estiloa onartzen duten hitzetan eta esalditan, jendau-

---

(19) L. DASSANCE: *Chronique de la Chanson basque. Anderea gorarik*, in "Gure Herria", 38 (1966): "Ne faut-il pas, dans ces conditions, voir plutôt dans *Anderea gorarik* une adaptation de quelque vieille chanson, de France probablement, comme c'est le cas pour *Errege Jan*, *Elhorri churiaren azpian*, ou *Baldumeko oihana?* (320 or.).

(20) Adibide modura, J. M. SATRUSTEGUI: *Romance del amante relegado en la literatura popular vasca*, in "Fontes Linguae Vasconum", 1(1969) 353-361 or.; *Romance vasco de la doncella guerrera*, *ibid.*, 3(1972), 73-85 or. Beste xehetasun gehiago Y. LAKARRA, K. BIGURI, B. URGULL, *Euskal baladak*, 2 t. han eta hemen.

(21) *Idem.*, *ibid.*, 207-245 or.

(22) Buruz ikasten zen doktriaren eragina, gehiago zehaztu gabe, gauza nabaria da bertsolari zaharretan, bai hizkuntz eremuan, bai lesikoan, modismoetan, arrazoietan eta abarretan. Baita doktrinako pasarteren bati buruz parodiaren bat egiten denean ere.

rreko hizkera hura zela uste izanez, elizetan ere antzeko mintzaera entzungo bait zuten. Beraz, eredutzat egiten die Kristau Bideko testuak, gero hain gaitzetsia izango zen doktrina zaharrak (23).

Bazen, ordea, eliz literaturan beste genero bat, agiografia edota santuen bizitzak deiturikoa, bertso-papera eta liburusketan zerikusia izango zuena idazkeraren aldetik. Ahozkotasunean garai hartan ikusten ez den egitura luzeko bertso liburua sortu zuen Santa Jenobebaren bizitzak (24). Eta Xenpelarrek santuen bizitzei buruz bertso-berriak egiterakoan, agiografiak ematen dio bide, estrofa kantatuen erritmotan klitxe erlijiosoak mamitu zituan. Eta berdin "tenplu santuan", "sermoi eder bat entzun ondoren" sortu zituen klitxe apokaliptikoak (25).

Literatur kalitatearen aldetik ez liteke zuzeneko ekarri haundirik espero, literaturakoak ez diren piezetatik. Baina agiografiaren herri-onarpenean ez dago ahazterik, jendeek leienda unibertsalen egitura estetikoa aurkitzen dutela, batez ere Erdi Arotik datozen eskema mentalen zantzu estetikoa. Eta gero, ez liteke onarpenik espero, esaldien taxukeran, tradiziozko klitxeen ederra eta jatorra aurkitzen ez bada.

1.3. *Teatroaren estiloa*

Mugaren bi aldetan era eta neurri desberdinetan ematen den bulkoa litzateke teatroarena. Eta hala behar, izan ere, mugaren bi aldetako antzerki usuario desberdina kontuan hartzen badugu.

Ifarraldeko kantutegietan, eta umorezko nahiz satirazko bertso-berrietan, gauza nabaria dugu teatro zaharraren presentzia, gaietan, egoeretan, pertsonailetan, elkarrizketa moduetan, poemen erritmo osoan.

Etxahundarrak bakarrik aipatuko nituzke adibide modura. Barkoxekoaren kantugintzan ongi nabaria da herri-teatroaren zantzia eta bizia, J. Haritschelharrek aski ongi agertu digunez (26). Eta Etxahun Iruri deitu-

---

(23) J. M. REMENTERIA: *Euskal "Kristau Ikasbideen" historia laburra*, in "Kristau Bidea", "Jakin", Oñati, 1975, XXI-XXII or.

(24) A. ZAVALA: *Zapirain Anaiak*, ..., 61 eta hur.

(25) Id.: *Xenpelar bertsolaria*, in "auspoa", 88-89-90 zz., "Izarra", Donostia, 1969, 379 eta hur.

(26) J. HARITSCHELHAR: *Le poète souletin Pierre Topet-Etchahun, (1786-1862). Contribution à l'étude de la poésie populaire basque du XIXe. siècle*, "Cino del Duca", Biarritz, 1969, 324 eta hur. or.

rikoaren liburuan ere, bete-betea agertzen zaigu pastoralen estiloa, hain zuzen ere, bertso-sorta asko eta asko pastoraletako zati direnez (27).

Eredutza hori zailago gertatzen da hegoaldean zehazten, lehen begirada batean behintzat. Hala ere, bada gertakaria bat aski esanahitsuztat jo litekeena: teatrogile eta antzeslari direla bertso-paperean zenbait egile. Hiri haundietako bertsogintza bat teatroarekin loturik datorkigu. Hala nola Donostiako eta Tolosako zenbait autore. "Iru komeri bere burutik asmatu zituan Pepe Artolak" (28), eta "bi komeri asmatu zituen Ramos Azkaratek" (29), eta teatro-lanetan saiatu zen Biktorianoa Iraola ere (30).

Txirritaren bertsolaritza komikoak ere asko du teatrotik, zelebrekeriazko egoera prantatzean, elkarrizketa moduan, pertsonaien karakterizazioan (Txirrita bera ere, mutil zahar eta gizen porrokatu, pertsonai haue-tako bat delarik bere zelebrekerietan, eta publikoari eginiko oharkizunetan. Bakarriketa zelebreen eitea dute Ereñozukoaren zenbait bertso-saio idatziek (31).

Mimetikazko estiloaz asko baliatzen da bertsolaria, eta esataria ere bai. Baina ez gutxiago teatroak izan duen tradizioetik. Eta ahozko antzerkigintza alde batera utziz, hiri haundietako bertsogintza hor dago, teatro-giroan bizi izan dena. Idazleek buruz ikasten zituzten teatroko piezak, itzuliak zirelarik behin baino gehiagotan idazlan horiek. Eta itzuliak zirenez, erdarazko moldetan osabetetzen zen beren ekarria.

Estilo honek herri haziagokoen tankera izan dezake: ez hain landua ahozkotatasunaren aldetik, baina bai bizia, eta jendearengana iristen dena, garaiko topikoen sorburu jakina.

---

(27) J. LARRONDO: *Etxahun-Iruri khantan*, "I.P.A.", Pau, 1977, "Phastual khantoriak", 29-48 or.

(28) A. ZAVALA: *Pepe Artola Elizetxea*, in "P. ARTOLA: *Ustez laguna detan ta beste bertso asko*", "Auspoa", 4 z., "Itzaropena", Zarauz, 1961, 15 or.

(29) Id.: *Ramos Azkarate Otaegi*, in "R. AZKARATE: *Galtzaundi ta beste bertso asko*", "Auspoa", 7 z., "Itzaropena", Zarauz, 1962, 10 or. eta abar.

(30) Id.: *Bitoriano Iraola Aristegieta*, in "B. IRAOLA ARISTEGIETA: *Oroitzak eta beste ipui asko*", "Auspoa", 9 z., "Itzaropena" Zarauz, 1962, 10 or.

(31) Id.: *Txirrita (Bizitza ta bat-bateko bertsoak)*, in "Auspoa", 19-20 zz., "Itzaropena", Zarauz, 1962. *Txirritaren bertsoak (I eta II)*, in "Auspoa", 101-102-103-104 zz., "Izarra", Donostia, 1971. *Ustu ezin zan ganbara (Txirritaren zenbait bertso ta gertaera)*, in "Auspoa", 126 z., "Izarra", Usurbil, 1976.

1.4. *Aldizkarietako estiloaz*

Kultur politikaren aldetik helburu finkoak eta zehatzak ditu aldizkariak, eta talde baten iritziak adierazten ditu. Proiektu bat dakar hizkuntza-ren arloan, eta honek marka bat uzten du testuen nolakotasunenean, estetikazko gustamoldetan, gaien aukeran, egituren forman, ahozkoari buruzko ikuspegi eta onarpenean edota gaitzespenean, eta beste hainbat alderditan.

Beraz testua ez da erabat autonomia bertso-paperan bezala, bitartekoek balioztatu eta erabilia baizik. Aldizkariaren araberrako funtzionaltasuna hartzen du testuak.

Aldizkariak eskua sar dezakete, ez bakarrik ortografian edota morfosintasian, baita lexikoaren aukeran, estilistikan, generoen aukeran, pieza-ren luze-zabalean, eta funtsezko literatur alderdien balioztatzean ere.

Poesi arloan, pieza laburragoak egiteko joera da gailentzen dena. Eta aldizkariaren barruan, funtzionaltasun jakina dutenez bertso-sortek (eder-garri eta deskantsagarri izan), bineta eta asmakaria eitea ere sartzen dira estiloan. Aproba berriak egin ditzake bertsolariak, kazetari munduko apaingarri eta denbora-pasarako diren saioen haritik. Bilintxengan ikus daitekeenez (32), eta berdin Basarriren bertsozko iruzkin laburretan, pro-sazko lan luzeagoen erremate eta bukaera gisan erabiletan (33).

2. **Prezeptibakiko aldaketak**

Gorago adierazi dugun fenomenologiaren arabera, estilo mudantza nahiko nabarmenak dira idazkerak ezartzen dituenak. Eredu zabalak aipatu ditugunez, orain xehekiago ager ditzagun prozedura eta tekniken alderdietatik sarturiko aldakuntzak.

2.1. *Pieza luzeen egituraketa*

Ahozko estiloko kantarien eta esatarien iharduna, laburra da eskuarki, batez ere idatziarekin kontaktzen dugun unetik. Idatzizkoak, ordea, ez du mugarik, hasteko behintzat. Eta egitura-molde batzuk erabiltzen ditu, ihardunari osotasun bat emango diotenak.

---

(32) J. M. LEKUONA: *Ahozko euskal literatura, ...*, 173-174 or.

(33) Id., *ibid.*, 103 or.

Ahozko testugintzak zailtasun haundiak ditu pieza luzeak asmatzeko, nor bere biografiaren hariari jarraituz mintzatzen ez bada, edota norberak ezagutzen dituen gertakarien kronologiari jarraituz ez bada. Eta horrelakoetan ere behar izaten du literaturan ikasia den norbaiten laguntzarik, ezer tajuzkorik eraikiko badu. Horregatik, azken urteotan agertu diren kontaera jakingarriek, liburuen egiturari bagagozkio, beti han dute idatzizko estiloaren langintza eta laguntza: edo idazlea bera da teknika hori ezagutzen duena, edota beste norbaitek lagundu beharko dio kanpotik, liburuaren egitura ongi eraiki dezan.

Uste baino zailtasun haundiagoak daude, ahozko eta idatzizko estiloen mugan lanak argitara ematen dituztenentzat. Honek esan nahi du, tradiziozkoak ez diren beste mugabarruan sartzen garela, eta egituraketa zabalago horiek ahozkoak ez diren beste estilora eramaten gaituztela azken batean.

2.2. *Hoskidetzan grafemak arau bihurtzeko joera*

Tradiziozko kantugintzan, hoskidetza gauza zabala zen eta aberatsa. Hasi hoskidetza magikoa deitu diogunetik (34), eta nahiz bokalez nahiz kontsonantez eginiko aliterazio guztietaraino, ezin aberatsagoa da ahoz-kotasuna, puntua deituriko atalean. Gaur, ordea, bertsolari askotxo ote dagoen nago, aliterazioa erabiltzeko joera galdu duenik. Hoskidetatik idatzizko sistemara iragotzean, ez dira ohartzen aliterazioek han beren langintza mneumoniko eta estetiko egin dezaketeenik.

Hiztegi errimatuaren gertakariak ere baduke zerikusirik ahozko estilotik idatzizkora lerratze horretan. Tradizioan hitz errimatuaren kopurua ez da hain ugaria, eta gainera klitxe jakinen barruan ikasi eta erabiltzen ziren, hoskidetasuna esaldiarena ezezik pentsamentuaren erritmoa ere bazelarik. Gaur bada metrikaren alderdi bat, liburuetan ikasi dena eta grafemen bidez ulertu eta erabiltzen dena. Mugaldekoko jokabidea hau ere.

Lehenago puntuak eredu zaharretatik gehiago ikasten ziren. Gero bakoitzak zuen bere ahalgoa, horiek erabiltzeko moduak asmatzeko, edota puntu berriak asmatzeko ere bai. Krazio lana zen lehenago puntuen sorkuntza. Gaur, ordea, eskolatze bat dago, estilo berri bat markatzen duena.

2.3. *Baliabide poetikoak*

Ahazkotasunaz egin diren ikaskuntzetatik begiratuta, tradiziozko estiloak dituen prozedura eta teknikarik estimagarrienak eta landuenak, ez dituela ez menderatzen, ez erabiltzen, bertsolariak. Hor daude estilizazio eta abstrakzio prozedurak, hor irudien erabilkera desarrazoizkoa: hitz batean, dekorazio-olerkia eta koplak. Eta jakingarri dena, prozedura landu horiek, tradiziotik datozenak, lehenago berreskuratu dituztela idatzizko estiloan diharduten olerkariak, azken aldera behintzat, bertsolariak baino.

Arrazoibide asko egon liteke guzti honen esplikakizun. Baina esan beharra dago, zama erretoriko ikaragarria jaso duela poemagintza mota batek, eta ez dituela bereganatu hizkuntzak dituen baliabide finenak. Bapatekotasunak, mnemotekniak, ironiak, estilizazioak, estetika tradizionalak ez ditu arduratzen; eta onartzen dira paperetan kurri dabilzan hainbat eredu arrunta eta merkeago, tradiziozko onenetik gutxi dutenak.

---

(34) M. LEKUONA: *Literatura oral vasca*, ..., 343-344 or.

2.4. *Kontaera luze eta xehatua*

Bai deskripzioetan, bai hiru unitateei dagozkien xehetasunetan, zuhurra da eta hitz justukoa herri-kontaera, non eta berari gertatutakoez ari ez den. Ez horrela idatzizko kontaera, ugariagoa denez hau, eta xeheagoa ere bai, mila ñabarduretan.

Eta bertso gintzan ere, indartzen da estilo bat, kronikatik asko duena; edota nahia bada, poetaren eitea baino gehiago kazetari eitea duen estiloa, Daniel Giraudon-ek esaten duena aipatuz (35).

Gehienez, estimu haundiagoa ekarri zaio bertsoari prosari baino. Oraintsu arte herri-kontaerak ez du izan bertso-paperen eta debozio liburusken zabalkunderik. Urteotan, berriz, *Auspoa*-k emaniko haizeari esker, garra biztu zaio eleberrigintzari. Ez du narratiba zaharraren gauza bitxirik. Baina estilo berri bat antzatu da, idatzizkotik ere lerratu dena. Eta bere goitasuna duena gainera, batez ere norberaren bizikizuna edo esperientzia, eta aurrekoetatik dakien tradiziozko altxor pertsonala isladatzen dituenen.

IV. ONDORIO OROKORRAK

Gure gaia garapen-puntu honetara iritsiz gero, ondorio bat baino gehiago legoke guk hemen nabarmentzea merezi lukeenik. Arlo asko sartzen dira hor jokoan: kreaioa, zabalkundea, irakaskuntzak eta antolabidea. Guk geure aldetik, ikuspegi bat, balioztatze bat eta terminologi hurbilketa bat eginez bukatzen dugu.

1. **Erdi-ahozkotasuna**

Hau litzateke mintzaldi honen ondoriorik nagusia: ahozko eta idatzizko estiloen artean hirugarren bat azpimarratzea, batetik nahiz bestetik duen testugintza, bata eta bestea nahasian joaten diren arabera.

Aipatu dugun fenomenologiak eta beronen ondorioz sorturiko estiloak, apio eta oinarri aski ematen digute, erdi-ahozkotasunaren estiloaz mintza gaitzen.

Testugintza idatzia izanak, eta idatzizkotik dastamena bera eta zabal-kundea eta transmisioa egin beharrak, estilo jakin baten nolakotasunak

---

(35) D. GIRAUDON: *Chansons populaires de Basse-Bretagne*, ..., 105 or.

ditu berekin: testu finko, bakar, autoreduen eta ahozkotasanak dituen kezkarik gabea. Baina kontsumoko literatur moldeetara isuria, funtzionala, eredu apaletan oinarritua, itzulpen edota egokitze-lana eskuarki. Hala ere, testuak idatzia izatek bereganatzen dituen abantail guztiak dituena.

Ahozkotasuna, berriz, autorearen herri-ondaretik datorkio, eta har-tzaileen giza eta etnika mundutik. Autoreak ez daki ahozko erreferentziarik gabe idazten. Eta bildu ohi ditu testugintzan tradizioz datorzkion eta memorizatu dituen esaldiak, espresioak, teknikak, hitzezko esamolde bitxi-
nak, mintzabiderako baliabide egokienak. Eta ahozkotasunean dabilen aldetik, testigu bat da hitzegiten duena, honek berekin dituen alderdi on askorekin.

Aspaldian euskalduna erdaraz bederen, eta erdaraz gehienik orainstu arte, alfabetatua denez, ez da harritzeko idatzizko estiloaren eragina eta marka nolerebait nabari izatea. Baina agian teori mailan dihardugunean, ez ditugu behar adinbat kontuan hartzen, testu bat noiz den ahozko huts, noiz idazki huts, eta noiz bien erdiko, horrelako bereizketak egin litezkeen neurrian, noski. Eta behar-ordutan, ez dugu adierazten praxis mailan, erdi-ahozkotasan bat hor dagoela, tratamendu berezia eskatzen duena, geure adierazpenak egiterakoan.

2. Balio erlatiboko estiloa

Folkloristen ildotik doazenentzat, bertso-papera eta liburusketan emaniko testuek ez bide dute interesik, ahozko tradiziozkoak diren testuekin konpara balitez (36). Merkeak omen beren edukinez, formez eta artez. Eta egon badago arrazoibiderik aski, gure artean ere horrelako irizpideak nonean-nonean ager daitezten. Jakintz arloan, ezer bada eta, etnologiak eta antropologiak egin dute aurrerapen gure ikaskuntzetan. Beraz, aztertuago eta preziatuago daukagu tradizioa bertso-paperetako testugintza baino.

Antzeko jarrerari eutsiz, literaturako teorigile eta kritikoak leudeke. Mertxeroen eta kinkilarien testugintza honi eskerrik ez hartzea ez da harritzeko, papera horietako ereduak eta errazkeriak ikusiz. Eta egiaz, idatzizko estiloa eredu bakartzat onartzen bada, zail da horrelako beste irizpide batzutura eramaten, gutxiestera izan ezik.

Beste muturrean, berriz, ahozkotasunean berezko giroan bezala bizi direnen irizpide eta jokamoldeak leudeke. Teori mailan mintzatzerakoan,

---

(36) Id., *ibid.*, 95 or.

eta batez ere praxis mailan, zaku berean sartzen dituzte tradizioa eta erdi-ahozkotasuna. Eta biz bat eginik, bata bezala bestea goraiatzan dituzte edota gaitzesten. Bizitzan gero, liskar asko sortzen da, erabat goratzaile edota erabat mendrezatzaile direnen artean.

Erdi-ahozkotasunari literatur balio erlatiboa ematearen aldeko gara (37). Noiz litzatekeen estimagarri, eta noiz ez hain estimagarri edo balioitsu, mailaz-maila, zenbait adibide aipa dezagun:

a. Nahiz eta gaia kanpotik hartu, eta zenbait egitura eta prozedura ere bai, berridazketa bat ezezik, birsorketa bat ere gailurtzen denean, honelakoetan aurki daitezke tradizioaren eta norberaren aberastasun preziagarriak, tematikaren eta estrukturen aldetik oso onargarri gerta litezkeenak gure literatur kontsumorako. Tradizioak eta norberaren altxorrak zoragarri bihurtzen dute horrelako egokitze lana.

b. Badago literatur maila oneko ereduen kalkorik. Horrelakoetan, kalko huts izanik ere, itzulpena tajuzkoa bada, ekar lezake zerbait onik idatzizko estiloaren aldetik. Berriro ere, baladen itzulpenak, bizirik iraun duten haienak, ditugu gogoan. Eta areago estimagarri, kalko horietan tradiziozko literatur osagai ederrik sartzen bada.

c. Bada literatur mailara iristen ez den eredurik ere, gerta litekeelarik gainera, kalko txarra izatea bestalde. Eta horrelako testugintza ontzat ezin eman, literaturaz kanpoko beste dohaiengatik ez bada.

Beraz, balioa erlatibizatu beharra dago, ereduen, kalkoen eta tradiziozko ekarriaren arabera. Eta beti berezi beharko genituzke ahozko eta idatzizko estiloa erdi-ahozkotasunetik. Eta bertso-papera eta liburusketan ere oso adi egon behar zaio ahozkotasunaren balioari.

Izan ere, ahozkotasuna preziagarri jotzen dugu. Ez du honek egitura zabalik. Hedadura motxekoa da eta aldian-aldiko saioaren neurrikoa. Baina prozeduren aldetik, mekanismo ezin-hobeaz aparte, hor daude pieza txikiak, eztaiaz eta ahoz mamituak, erritmo bizietan kulunkatuak, hotsez eta erritmoz ideien azalpen instintibo eginik. Bai poemagintzan, bai eleberrigintzan, literatura idatziaren punta-puntako estilizazio, abstrakzio eta errepikatze prozeduretan, han dabil ahozkotasuna. Hitz batean, autore bakoitzak tradizioetik dakarren ondare etnikoa dugu.

3. Pedagogi irakatsiak

Erdi-ahozkotasuna eta beronen balio erlatiboa adierazi ondoren, bada guk azpimarratu nahi genukeen alderdi jakinik. Besteak beste, eta orain

(37) Lan estimagarria zaigu J. CARO BAROJA: *Ensayo sobre la literatura de cordel*, "Círculo de Lectores", Madrid, 1988.

une honetan kezkarri edota auzibide diren bi gogoratzuz bukatu nahi genuke ikaskuntza hau. Gaurko pedagogi mailan zerikusia duten alderdiak ditugu: erdi-ahozkotasunaren balioa kultur proiektu bat egiterakoan, eta bigarren, ahozko eta idatzizko fenomenu hauek izendatzekoan sortzen diren terminologi arazoak.

3.1. *Erdi-ahozkotasuna testu-ereduen jerarkian*

Testugintzan zer den goien mailako eta zer den bigarren mailako erabakitzeak, pedagogi planteiamentua zuzen edo oker eginik dagoen epaitzen du azken batean. Ahozko eta idatzizko estiloak gutxietsiz, erdi-ahozkotasuna denen gainera indartzeak, ez luke ondorio on eta beterik testugintzan ekarriko. Bertsolaritza, pastoralak eta herri-eleberrigintza eredu onak ditugu, tradizio-eredu finak aukeratzen baditugu, erdi-ahozkotasunaren eraskin makal, trakets eta hala-holakoak beztertuz. Baina arriskugarri lirareke ahozko eta idatzizko testu proiektuak, ikuspegi kritikorik gabe, erdi-ahozkotasunean batez ere oinarrituko balira. Besterik ezean, ahozko eta idatzizko estiloek behar lukete lehentasuna kultur proiektu bat egiterakoan.

3.2. *Terminologi arazoa*

Gaia zuzenean ukitzen ez badugu ere, zeharka bederen balegoke zerbait aipatu beharrik, estilo desberdinak aurkezterakoan erabiltzen ditugun zenbait terminori buruz.

Ahozko literatura deritzana. Gerraurrean Manuel Lekuonak *Literatura oral* deituriko hura, *ahozko literatura* bilakatu zen euskal idazkietan. Bada izendatze honen aurka dagoenik, batez ere azkenaldi honetan; eta ez arrazoirik gabe noski, batez ere, guk gaur egin dugunaren antzera, mimetikazko, ahozko eta idatzizko estiloak, gutxienez teori mailan, bereiztan badira.

Hala ere, izenburu hori hemen eta hemendik kanpo beste gehiagok ere erabiltzen dutenez (38), erabilgarritasun bat ezin ukatuko diogu hitzari, nahiz eta gauza anbigua dela gogoan. Badirudi hor, *ahozko literatura* esatean testua adierazi nahi duela, nahiz hotsez, nahiz grafiaz mamituri-ko zer hura.

---

(38) D. LAURENT: *La littérature orale*, in "PLUSIERS AUTEURS: *Bretagne*, "Christine Bannetan", Le Puy, 1979. Ataizean bederenik dio, espresio hau lehengo gizaldikoa dela, eta bretoi bati zor zaiola gainera: "S'il est un domaine où l'apport de la Bretagne à la culture européenne est depuis longtemps manifeste, c'est bien celui de ce qu'on appelle —l'expression est d'ailleurs d'un folkloriste breton du siècle dernier, Paul Sébillot— la *littérature orale*" (327 or.).

Ahozko hitzetik abiatuz, beste izendatze hauetara iristen gara: *Ahozko* (oral), *ahozkolarari* (oralista), *ahozkolaritza* (oralismo), *ahozkotasuna* (oralidad). Eta gero *ahozko* esatean zer bereizten, mugatzen eta zehazten dugun ikusteko, honelatsu joka dezakegu hobeagorik datorren arte: *ahozko estiloa* (estilo oral), *ahozko testugintza* (actio), *ahozko testua* (passio) (“literatura oral”), *ahozko tradizioa* (tradición oral) eta abar adierazteko.

Bestalde, *herri-literatura* da, behar bada, gehienik erabiltzen dena, eta gure erdi-ahozkotasunaren mundu honi ez bairik gabe dagokiona. Literatura kultoari kontrajartzen denez, bere hedadura zabalean barruan hartzen ditu *herri* mailako testuak, dela ahozkoak, dela erdi-ahozkotasunaren amarez idatzitakoak.

Ez genukeen xehetasun hauetara zertan jaitsi, ikusi izan ez bagenu, pedagogi aldetik testugintza ona aukeratu eta bultzatzeko dagoen beharra, eta bestalde, terminologia zehazten hasteko dagoen premia. Baina badirudi gauza xehe asko dauzkagula arakatu beharrak, gaurko literatur proiektu zabala, eta gaurko irakaskuntza bideratuko badira.

AZKENA

Laburtasunari amore emanez, mintzaldi honen zenbait zati eta zenbait hari nagusi baizik aurkeztu ez baditut ere, nahiko garbi geratu dela uste dut hemen nik, gaiaz, metodoz eta jarreraz, osaba zenak bultzaturiko ahozketasunarekin daukadan zerikusia. Eta aurrera ere saiatuko naiz, herri-literaturari buruzko ikaskuntzak egiten, ahozketasunari zerbitzurik minenak eskainiz, oralismoa zenez osabaren gairik kutunena, eta eskaini zuen mundurik bereziena, eta gure ikasgaia ere bai.

Eta saiatuko naiz, gainera, hau oso gogoan hartuz: gaurtik aurrera beste lotura bat badaukadala osabarekin, bera bezala, eta bere aulkia hartuz, euskaltzain oso izanez, herri-literatura alderdia landu eta zabal-tzea dagokidanez.

Gaurko ekintza honi, bai pertsoenez eta erakundez, bai mila modutako harrera onez, eman diozuen duintasuna eta ohoreagatik, eskerrik beroenak guztioi. Herri honetan duzue familia bat, euskararen zerbitzari izan dena. Aurrera ere, eta niri dagokidanez, itxaro ezazue nire gogo bizia eta langintza apurra euskararen alde.

“Agur, jaunak, Oiartzundik; jaunak, agur; agur t’erdi”.